

Δ. (Συνέλευση Εργαζομένων και Ανέργων από την πλ. Συντάγματος):

Καλησπέρα. Σήμερα, την πρώτη από τις δύο ημέρες συζητήσεων με τους *Angry Workers of the World* (AWW), (η δεύτερη θα γίνει αύριο στο αμφιθέατρο Γκίνη) συναντιόμαστε εδώ, στην κατάληψη του Αυτοδιαχειριζόμενου Κυλικείου της Νομικής, η Συνέλευση Εργαζομένων και Ανέργων από την πλ. Συντάγματος και οι καλεσμένοι μας, οι AWW, το *Σωματείο Σερβιτόρων Μαγειρών και λοιπών εργαζομένων στον κλάδο του επισιτισμού* (ΣΣΜ) και η *Ελευθεριακή Συνδικαλιστική Ένωση-Αθήνας* (ΕΣΕ Αθήνας) για τους οποίους θα κάνω μια σύντομη παρουσίαση.

Οι AWW είναι σύντροφοι που τους γνωρίζουμε από παλιά και δραστηριοποιούνται στη συγκεκριμένη συλλογικότητα τα τελευταία περίπου έξι χρόνια. Επέλεξαν ως βάση τους το δυτικό Λονδίνο, όπου ζουν και δουλεύουν, γιατί η περιοχή παρουσιάζει πολιτικά ενδιαφέρον για αυτούς καθώς συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό εργατών, κυρίως μεταναστών από την ανατολική Ευρώπη και τη νότια Ασία, οι οποίοι εργάζονται σε αποθήκες της περιοχής ή εργοστάσια, κατά βάση επεξεργασίας τροφίμων. Βασικές πλευρές της δραστηριότητάς τους είναι η διερεύνηση των δυνατοτήτων αυτοοργάνωσης στον χώρο εργασίας, το στήσιμο ενός δικτύου προλεταριακής αλληλεγγύης που επεκτείνεται και πέρα από αυτόν, η κυκλοφορία μιας τοπικής εφημερίδας που επιχειρεί να αποτελέσει μια συλλογική εργατική έρευνα από τα κάτω σχετικά με τις εμπειρίες των εργατών της περιοχής και ιδιαίτερα τις διαιρέσεις εντός της τάξης και, τέλος, ο συντονισμός με άλλες πολιτικές συλλογικότητες.

Το ΣΣΜ απαρτίζεται από εργαζόμενες/ους στον κλάδο του επισιτισμού που προτάσσουν τον συνδικαλισμό βάσης και τους ταξικούς αγώνες ενάντια στη γραφειοκρατική μορφή του συνδικαλισμού.

Η ΕΣΕ είναι ένωση εργαζομένων, ανέργων και φοιτητών που συγκροτήθηκε το 2003 και εμπνέεται από τον αναρχοσυνδικαλισμό και τον επαναστατικό συνδικαλισμό.

Όσο για τη *Συνέλευση Εργαζομένων και Ανέργων από την πλ. Συντάγματος*, αυτή δημιουργήθηκε τον Ιούλιο του 2015, τις ημέρες εκείνες που η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ κατέληγε σε συμφωνία με τους δανειστές για ένα τρίτο μνημόνιο, και είχε ως σκοπό την ανάπτυξη δράσεων ενάντια στα παλιά και νέα μέτρα απαξίωσης της εργασίας και της ζωής μας. Είχαμε βρεθεί στην, τότε κατειλημμένη, βίλα Ζωγράφου μια σειρά συλλογικότητες και ομάδες: τα *Παιδιά της Γαλαρίας* και μέλη της διαχειριστικής συνέλευσης της Βίλας που πήραν την πρωτοβουλία, οι *Αναρχικοί για την Κοινωνική Απελευθέρωση*, η *Συνέλευση Αδιαμεσολάβητου Αγώνα Γεωπονικού*, τα *Αυτόνομα Σχήματα ΦΜΣ* και *ΣΚΣ*, εργαζόμενοι του ΕΚΠΑ, η συνέλευση *No Lager* και η *Υπόγεια Σήραγγα* στο πλαίσιο ενός κοινού τριήμερου συζητήσεων/εκδηλώσεων ενάντια στην αριστερή διαχείριση του κράτους. Κατά το επόμενο διάστημα συναντιόμασταν στο Σύνταγμα, όπου κάναμε καλέσματα και οργανώσαμε δύο εκδηλώσεις ενάντια στο 3ο μνημόνιο. Από το 2015 μέχρι σήμερα έχουμε καταγράψει την τεράστια μείωση που υπέστη ο άμεσος και ο

έμμεσος μισθός μας σε δύο προσούρες¹ και σε καμιά δεκαριά προκηρύξεις, και ασχολούμαστε με ευρύτερα ζητήματα γύρω από τη μορφή και το περιεχόμενο της προλεταριακής αυτοοργάνωσης.

Σήμερα δεν θα επανέλθουμε σε αυτό το ζήτημα. Θα εστιάσουμε στους ταξικούς αγώνες αυτής της δεκαετίας, τις βασικές αιτίες για την υποχώρηση της δυναμικής τους, την κατάσταση που επικρατεί στην τουριστική βιομηχανία και τις εξελίξεις στο πεδίο της εργασίας των μεταναστών (ελλήνων πολιτών και ξένων). Όσο για τους συντρόφους από το Λονδίνο θα μας μιλήσουν για τις επιπτώσεις που έχει στον μισθό και τις συνθήκες εργασίας στην Αγγλία η διαίρεση της εργατικής τάξης σε ντόπιους και μετανάστες.

Οι ταξικοί αγώνες τη δεκαετία που πέρασε

Από τη βάση δεδομένων του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, η οποία έχει καταγράψει 2.076 εργατικές κινητοποιήσεις για την περίοδο 2011-2016, προκύπτει ότι οι κινητοποιήσεις, που ήταν ήδη έντονες το 2010, κλιμακώθηκαν το 2011 και το 2012 αποκτώντας συγκρουσιακά χαρακτηριστικά (βίαιες διαδηλώσεις, καταλήψεις, περιφρουρήσεις εργασιακών χώρων), για να αρχίσουν από το 2013 και μετά να υποχωρούν και να επικεντρώνονται σε μικρότερες συγκεντρώσεις και παραστάσεις διαμαρτυρίας.

Τα αιτήματα είναι κατά κύριο λόγο αμυντικά και αφορούν σε περικοπές μισθών και επιδομάτων, καταβολή δεδουλευμένων, απολύσεις και επαναπροσλήψεις, ιδιωτικοποιήσεις, μετατάξεις, επαναλειτούργια επιχειρήσεων και συλλογικές συμβάσεις.

Τις περισσότερες κινητοποιήσεις έκαναν οι εργαζόμενοι στα κρατικά και ιδιωτικά ΜΜΕ (μέσα σε μια πενταετία απολύθηκε το 50% του εργατικού δυναμικού σ' αυτόν τον κλάδο) και οι εργαζόμενοι στον δημόσιο τομέα της Υγείας, ο οποίος επλήγη περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο λόγω των δραστικών περικοπών στις κρατικές αναπαραγωγικές δαπάνες. Μεγάλη ήταν επίσης η συμμετοχή των εργαζομένων στους ΟΤΑ και στα ΜΜΜ. Στους κλάδους χαμηλής συνδικαλιστικής πυκνότητας, δηλ. στην τεράστια μάζα των επισφαλώς και σε μικρές επιχειρήσεις εργαζομένων, δεν υπήρξαν συλλογικές μορφές αντίστασης στις περικοπές του άμεσου και έμμεσου μισθού. Εμπειρικά μόνο μπορούμε να πούμε ότι οι εργαζόμενοι σε αυτούς τους χώρους εργασίας περιορίστηκαν σε μορφές υπόγειου do-it-yourself ατομικού αντάρτικου.

Βασισμένοι α) στη φιλοσυριζάδικη ποιοτική έρευνα του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ,² η οποία χρησιμοποίησε συνεντεύξεις με συνδικαλιστές και συνδικαλίστριες από εργασιακούς κλάδους που κινητοποιήθηκαν την περίοδο 2010-2015 και β) στη δική μας εργασιακή και αγωνιστική πείρα, εντοπίζουμε έξι βασικές αιτίες για την υποχώρηση της κινηματικής δυναμικής μετά το 2013:

¹ Σκοτώνουν τα άλογα στη δουλειά και όταν γεράσουν τα θάβουν ιδίους εξόδοις, Ιανουάριος 2015. Θέλουμε μισθό και όχι δουλίτσα, Μάρτιος 2017.

² Το απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα: Καταγραφή των απεργιών κατά την περίοδο 2011-2017, Μελέτες/Τεκμηρίωση 48.

1. Κόπωση των δυναμικών μειοψηφιών. Δεν προκαλεί έκπληξη, μετά από τόσες δεκαετίες σοσιαλδημοκρατικής-κορπορατιστικής πολιτικής, όταν εξαιτίας της επεκτασιμότητας των συλλογικών συμβάσεων ακόμα και όσοι δεν είχαν κινητοποιηθεί ούτε μια φορά στη ζωή τους απολάμβαναν μισθολογικές αυξήσεις, το γεγονός ότι σε μια έρευνα της V-PRC για λογαριασμό του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ το 2010, εν μέσω μνημονίου, μόνο το 18% των ερωτηθέντων εργαζομένων απάντησε ότι προτιμά τις διαδηλώσεις και τις απεργίες ως μέσο διεκδίκησης από τον «διάλογο και τις διαπραγματεύσεις». Χαρακτηριστικό γνώρισμα ολόκληρου του τελευταίου κύκλου αγώνων (2006-2013) ήταν, παρά τη συχνότητα των διαμαρτυριών, η χαμηλή μαζικότητά τους (20.000 άτομα στις μεγαλύτερες διαδηλώσεις του 2008, 200.000 άτομα στις μεγαλύτερες διαδηλώσεις του 2010-2011 – δεν υπολογίζουμε στη δεύτερη περίπτωση τις διασπαστικές διαδηλώσεις των σταλινικών του ΠΑΜΕ). Το βάρος των κινητοποιήσεων στους χώρους εργασίας δεν το σήκωσε η πλειοψηφία των εργαζομένων, όπως είχε γίνει στον προηγούμενο σημαντικό κύκλο αγώνων (1974-1980).

2. Αδιαπραγμάτευτη στάση του καπιταλιστικού κράτους. Η εγκατάλειψη των μεταπολιτευτικών μηχανισμών διαμεσολάβησης και ειρήνευσης των κοινωνικών συγκρούσεων εκ μέρους των κυβερνήσεων του 2010-2014 απογοήτευσε το παθητικό κομμάτι της εργατικής τάξης και σταδιακά οδήγησε στην απομόνωση των ακτιβιστών στους χώρους εργασίας. Η απομόνωσή τους, που αποτελεί τον κανόνα στον ιδιωτικό τομέα, καθώς σε πολλούς εργασιακούς χώρους δεν υπάρχουν ούτε συνδικάτο ούτε άτυπες εργατικές ομάδες, έγινε αισθητή ακόμα και στον δημόσιο τομέα (παρά το γεγονός ότι, σε αντίθεση με το 15% του ιδιωτικού, η συνδικαλιστική πυκνότητα εκεί ξεπερνά το 90%). Από το 2015 και μετά η ανακούφιση των «παλιών», λόγω της εξασφάλισης της μονιμότητας και του παγώματος του μέτρου της αξιολόγησης με την εκλογική νίκη του Σύριζα, παρέλυσε κάθε διάθεση για κινητοποίηση.

3. Στροφή στην ανατροπή του κεντρικού πολιτικού σκηηνικού. Με την επικράτηση του φόβου, της απαξίωσης του ταξικού-διεκδικητικού ακτιβισμού και της στροφής στον «εκδημοκρατισμό» του κράτους, την αντιρατσιστική και αντιφασιστική δράση και τα εναλλακτικά επιχειρηματικά εγχειρήματα επιβίωσης, η ήδη διαφαινόμενη, κατά την ανοδική φάση του κινήματος, αδυναμία απεγκλωβισμού από την αστική δημόσια σφαίρα ευνόησε τις ατομικές στρατηγικές ανάθεσης της επίλυσης των εργατικών προβλημάτων στον Σύριζα. Δεν είναι τυχαίο ότι οι φιλοσυριζάδικες πολιτικές αναλύσεις με ικανοποίηση υπενθυμίζουν ότι οι εκλογικοί κύκλοι και οι κύκλοι διαμαρτυρίας και αγώνων αλληλεπικαλύπτονται μέσα στην ιστορία.

4. Σύγκλιση και συσπείρωση των συστατικών στοιχείων του αντιμνημονιακού μπλοκ γύρω από την αριστερή διακυβέρνηση του κράτους. Όπως πάλι σωστά υπογραμμίζουν οι φιλοσυριζάδικες πολιτικές αναλύσεις, η καταστολή των κινητοποιήσεων από το «μαύρο μπλοκ εξουσίας» ευνόησε τις πολιτικές επανευθυγραμμίσεις. Η καταστολή, η οποία έχει πάντα έναν επιλεκτικό και όχι καθολικό χαρακτήρα –όπως αποδεικνύεται και από την καταστολή συγκεκριμένων καταλήψεων στέγης επί κυβέρνησης Σύριζα– αναδιατάσσει τη νομή μικρών (παραταξιακών ή άλλων) εξουσιών και ενισχύει τον κλαδικό συντεχνιασμό και την πελατειακή αντίληψη. Μέσα στο 2013 η ανοιχτή καταστολή εκ μέρους της κυβέρνησης και η έντεχνη πολιτική περιστολή των εργατικών κινητοποιήσεων από το αντιμνημονιακό μπλοκ μείωσε τις κοινωνικές προσδοκίες και μετέτρεψε τον Σύριζα στο μόνο εναλλακτικό αποκούμπι των εργαζομένων.

5. Έλλειψη φαντασίας αναφορικά με το ρεπερτόριο εργατικής δράσης. Ο συνδικαλιστικός νόμος 1264/82 επί ΠΑΣΟΚ είχε μετατρέψει από παλιά τα συνδικάτα σε μικρά κοινοβούλια ευθυγραμμισμένα με το κράτος των κομμάτων· είχε οδηγήσει σε ρουτινοποίηση των γενικών συνελεύσεων· είχε εγκαθιδρύσει συμμετοχικούς θεσμούς συνδιαχείρισης σε μια σειρά επιχειρήσεων και υπηρεσιών· και τέλος είχε επιβάλλει την αστική νομιμότητα στη δράση των εργαζομένων, δηλαδή τον σεβασμό στην ιδιωτική ή κρατική καπιταλιστική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, κατανάλωσης και επικοινωνίας. Το βασικό μέλημα των συνδικάτων, των λαϊκών συνελεύσεων και των κινήσεων αλληλεγγύης στους επιμέρους εργατικούς αγώνες αυτής της δεκαετίας ήταν να φροντίζουν για την απονομιμοποίηση κάθε πρότασης για απαλλοτρίωση και αποεμπορευματοποίηση αυτών των μέσων.

6. Έλλειψη ενός κινήματος ανέργων. Αφότου η κρίση υπερσυσσώρευσης δημιούργησε μεγάλο αριθμό ανέργων, της τάξεως του 27%, ένας εφικτός τρόπος ώστε να συνεχιστούν οι αγώνες από το 2013 και μετά ήταν η δημιουργία ενός δυναμικού κινήματος ανέργων που θα έκανε ορατές τις ανάγκες της τάξης και θα διεκδικούσε, μέσω της αυτομείωσης τιμών και χρεών, την ικανοποίησή τους. Οι άνεργοι, όμως, είτε ανακυκλώνονταν από τη μια κωλοδουλειά στην επόμενη και ξανά στην ανεργία, κατάσταση που δεν αφήνει περιθώριο για οργάνωση, είτε για να απαλλαχθούν από αυτή τη συνθήκη –όσοι μπορούσαν– στράφηκαν στην εξεύρεση ατομικών λύσεων και έγιναν μικροεπιχειρηματίες.

Σήμερα, περισσότερο από ποτέ, χρειαζόμαστε ένα προλεταριακό κίνημα που δεν θα είναι κλαδικό-συνδικαλιστικό, αλλά θα εντάσσει τις ιδιαίτερες εμπειρίες και ανάγκες που διαμορφώνονται από τους αγώνες στους επιμέρους εργασιακούς χώρους και την καθημερινή ζωή σε μια ενιαία, κομμουνιστική οπτική. Κάθε εργασιακός χώρος είναι μια ψηφίδα του συνολικού-κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, ένα κομμάτι του μωσαϊκού που είναι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής των μέσων ικανοποίησης των κοινωνικών αναγκών, μία μόνο από τις μορφές της κοινωνικής αναπαραγωγής που είναι υποταγμένη στη συσσώρευση κεφαλαίου.

Δεν γεννηθήκαμε τη μέρα που ενταχθήκαμε στην αγορά εργασίας, η προλεταριακή εμπειρία μας δεν περιορίζεται στην επιχείρηση· ούτε η ύπαρξή μας μέσα στον καπιταλισμό και οι αγώνες μας εναντίον του συστήματος μπορούν να ερμηνευτούν από την στενάχωρη πολιτική της (εργατικής ή οποιασδήποτε άλλης) ταυτότητας. Χρειαζόμαστε αλλαγή κλίμακας.

Για να γίνει σαφής η αντίληψη για την «αλλαγή κλίμακας» θα εστιάσουμε στην τουριστική βιομηχανία, μέσα στην οποία (λόγω της κατάστασης που επικρατεί εκεί) συμπυκνώνονται όλα τα ζητήματα της ταξικής πάλης και κυρίως αυτό της συνάντησης των διαφόρων διαιρεμένων από το κεφάλαιο κομματιών της τάξης. Στα τουριστικά θέρετρα όλες οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα στον καπιταλισμό αναπαράγονται ίδιες, όπως και στη μητρόπολη, αλλά με διαφορετική μορφή, ως λογικό ακόλουθο της μετακίνησης των κατοίκων της Αθήνας και άλλων μητροπόλεων προς αυτά. Το ζήτημα της αντιμετώπισης του μισθού στην τουριστική βιομηχανία συμπεριλαμβάνει το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων, μεταξύ των οποίων και τη διεθνιστική προσέγγιση ντόπιων/μεταναστών και τη σχέση μόνιμων/προσωρινών εργαζομένων και τη σχέση εργαζόμενου/καταναλωτή. Θα αφήσω για τη συνέχεια της συζήτησης το θέμα της μετανάστευσης και της σχέσης ντόπιας εργατικής τάξης με τους μετανάστες. Προς το παρόν ας ξεκινήσουμε με την τουριστική βιομηχανία και την κατάσταση που επικρατεί εκεί για την οποία θα μας μιλήσουν οι σύντροφοι από το ΣΣΜ και την ΕΣΕ Αθήνας. Δίνω τον λόγο στον Β. από την ΕΣΕ.

Δ. (Συνέλευση Εργαζομένων και Ανέργων):

Η τουριστική βιομηχανία

Τα τελευταία χρόνια η σημασία του τουρισμού στην παγκόσμια οικονομία έχει αυξηθεί ταυτόχρονα με την ανάπτυξή του. Στα χρόνια της κρίσης παρατηρείται μεγέθυνση του κλάδου στην Ελλάδα, κυρίως λόγω των αφίξεων εξωτερικού. Σύμφωνα με έρευνα του Παγκόσμιου Συμβουλίου Ταξιδιών και Τουρισμού (WTTC) ο τουρισμός αποτελεί το 20,6 % του εγχώριου ΑΕΠ, έναντι 10,4% παγκοσμίως, ενώ στον τομέα αυτόν αναλογεί περίπου το 1/4 της συνολικής εγχώριας απασχόλησης, όταν το αντίστοιχο ποσοστό παγκοσμίως είναι «μόλις» 10%.

Ενώ η απασχόληση στον τουρισμό στην Ελλάδα αυξάνεται διαρκώς τα τελευταία 30 χρόνια με μέσο ετήσιο ρυθμό 2,8%, η αυξητική τάση εντείνεται από το 2014 και μετά, οπότε και επιταχύνεται η μεταστροφή του σε έναν κατ' εξοχήν εξωστρεφή, διεθνώς ανταγωνιστικό, τομέα,³ ο οποίος βασίζεται στο χαμηλό κόστος εργασίας: δεν είναι τυχαίο ότι, σύμφωνα με την ΠΟΕΕΥΤΕ, το 80% των εργαζομένων στα ξενοδοχεία είναι εποχικοί, ενώ στον επισιτισμό το 40%. Την ίδια στιγμή, λοιπόν, που ο τουρισμός στην Ελλάδα αναπτύσσεται, η εντατικοποίηση και η φθηνή εργασία αποτελούν στρατηγικό στόχο στα πλαίσια αυτής της ανάπτυξης.

Οι ξενοδόχοι της χώρας, ιδιαίτερα μετά τις αλλαγές των τελευταίων χρόνων στην εργασιακή νομοθεσία, φαίνεται να έπαψαν να βασίζονται σε εργαζομένους με μεγάλη προϋπηρεσία για την κάλυψη των θέσεων εργασίας. Πράγματι, οι «παλιοί», υψηλά αμειβόμενοι εργαζόμενοι αντικαθίστανται σταδιακά από νεότερους με μικρότερη αμοιβή. Οι δε νέοι εργαζόμενοι δεν δουλεύουν απλά με χαμηλότερους μισθούς αλλά καλούνται να ανταπεξέλθουν (από πλευράς αντοχής) και σ' ένα διευρυμένο εργασιακό ωράριο.

Δεν μπορεί να πει κανείς ότι υπάρχει μια ενιαία μισθολογική πολιτική για τους νέους εργαζομένους. Παρότι οι συλλογικές συμβάσεις δεν καταργήθηκαν στον τουριστικό τομέα, οι συμβάσεις με ιδιωτικές ενώσεις προσώπων επεκτάθηκαν,⁴ ενώ πολλοί ξενοδόχοι αποχώρησαν από τα συλλογικά τους όργανα με αποτέλεσμα να μην δεσμεύονται πια από τις υπάρχουσες κλαδικές συλλογικές συμβάσεις. Όσοι νέοι εργαζόμενοι υπογράφουν τέτοιου είδους συμβάσεις συνήθως αμειβονται με τον βασικό μισθό. Πολλές φορές ο μισθός μπορεί να είναι υψηλότερος, ωστόσο σ' αυτές τις περιπτώσεις οι εργαζόμενοι αναγκάζονται να δουλεύουν εξαντλητικά υποδηλωμένα 10ωρα και 12ωρα, με απλήρωτες τις υπερωρίες τους, πολλές φορές χωρίς ρεπό. Την ίδια στιγμή παρατηρείται, ολοένα και μεγαλύτερη μέσα στα χρόνια, αύξηση των εργαζομένων μερικής απασχόλησης, οι οποίοι σύμ-

³ SETE Intelligence, *Μακροχρόνιες τάσεις (1983-2016) απασχόλησης στον Τουρισμό και τους λοιπούς κλάδους της ελληνικής Οικονομίας*.

⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 37 του νόμου 4024/2011 δίνεται η δυνατότητα στους εργαζομένους και εργοδότες σε επίπεδο επιχείρησης να συνάπτουν επιχειρησιακές σ.σ.ε, κυρίως σε επιχειρήσεις όπου δεν λειτουργεί συνδικαλιστική οργάνωση.

φωνα με τον ΣΕΤΕ, λειτουργούν συμπληρωματικά στους εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης. Ωστόσο, η εμπειρία από χώρους εργασίας μάς δείχνει ότι οι περισσότεροι εργαζόμενοι, ασχέτως της σύμβασης –πλήρους ή μερικής– εργασίας, δουλεύουν πολύ περισσότερες ώρες από αυτές που δηλώνονται στην πραγματικότητα. Δεν είναι σπάνιο, επίσης, το φαινόμενο οι εργαζόμενοι, που δουλεύουν για πρώτη φορά σεζόν, να πληρώνονται μόνο με τα φιλοδωρήματα, με την πρόφαση ότι τώρα αποκτούν «εμπειρία».

Πέρα απ' όλα αυτά, οι τουριστικές επιχειρήσεις φαίνεται να έχουν αξιοποιήσει σε μεγάλο βαθμό πρακτικάριους εργαζόμενους που καλούνται να εργαστούν υπό το καθεστώς μαθητείας. Η κάλυψη θέσεων χαμηλής ειδίκευσης από πρακτικάριους οι οποίοι εναλλάσσονται κάθε χρόνο, μπορεί να αυξήσει σε μεγάλο βαθμό τα κέρδη τους, μιας και τα αφεντικά πληρώνουν μόνο με το 1/3 ενός κανονικού μισθού εργαζόμενους οι οποίοι όμως δουλεύουν το ίδιο εντατικά με τους πεπειραμένους.⁵ Ειδικά στην Κρήτη οι μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες έχουν αξιοποιήσει σε μεγάλο βαθμό την εργασία εναλλάξιμων και αναλώσιμων πρακτικάριων από τις ανατολικές χώρες, οι οποίοι, αφού έχουν πάρει εκπαιδευτική βίζα, έρχονται στην Ελλάδα και δουλεύουν με μισθούς της πλάκας.⁶

Τα 10ωρα και τα 12ωρα έχουν γίνει η νέα κανονικότητα στον χώρο της εστίασης και πολλές φορές ο χρόνος μετακίνησης επιμηκύνει κατά τι την ήδη επιμηκυσμένη εργάσιμη ημέρα. Την ίδια στιγμή το κόστος αναπαραγωγής έχει μετακυλισθεί στις πλάτες του σεζοναριάτου. Ειδικά σε περιπτώσεις υποδηλωμένης εργασίας, ενοικιαζόμενων εργαζομένων, πρακτικάριων και εργαζομένων σε μικρές τουριστικές/επισιτιστικές επιχειρήσεις η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η μετακίνηση, η στέγαση και η διατροφή των εργαζομένων είναι μια υπόθεση για την οποία πρέπει να φροντίσουν από μόνοι τους. Ακόμα και στις περιπτώσεις που τα αφεντικά του τουρισμού φροντίζουν για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης που μισθώνουν, επιλέγουν συνήθως να στοιβάζουν τους εργαζόμενους τους σε δωμάτια, ακόμη και σε σκηνές,⁷ όπου διαμένουν πολλοί μαζί, ενώ η διατροφή των εργαζομένων είτε δεν καλύπτεται καθόλου (οπότε πρέπει οι ίδιοι οι εργαζόμενοι να μαγειρέψουν) είτε «καλύπτεται» από τα απομεινάρια του καθημερινού «μενού».

Η υψηλή κινητικότητα των εργαζομένων, η προσωρινότητα/εποχικότητα και η συνεχής εντατικοποίηση της εργασίας έχουν μειώσει σημαντικά τη δυνατότητα συνδικαλιστικής δράσης στο πεδίο του τουρισμού/επισιτισμού, ακόμα

---

⁵ Βλ. τον Οδηγό Μαθητείας για τον Εργοδότη που εξέδωσε το Υπουργείο Παιδείας το 2017. Το κείμενο μπορεί να βρεθεί στη διεύθυνση: https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/ΟΔΗΓΟΣ_ΕΡΓΟΔΟΤΗ_ΜΑΘΗΤΕΙΑ_ΥΠΠΕΘ_ΕΚΔΟΣΗ_9_2017.pdf

⁶ Το Σωματείο Ξενοδοχούπαλλήλων Ηρακλείου, τονίζει πως αν και η νομοθεσία μιλά για «μαθητεία» των ανθρώπων αυτών δίπλα σε πεπειραμένους και πλήρως εργαζόμενους υπαλλήλους, εντούτοις εδώ και χρόνια οι μαθητές αποτελούν τον βασικό κορμό εργαζομένων σε συγκεκριμένα τμήματα των ξενοδοχείων. Βλ. https://www.efsyn.gr/efkriti/oikonomia/64747_telos-i-mathiteia-sta-xenodocheia-gia-rosyoys-kai-oykranoyis

⁷ Εντελώς ενδεικτικά: <https://www.protothema.gr/greece/article/803120/mukonos-meta-ta-ko-deiner-skines-apo-tin-aigupto-gia-tous-ergates-metanastes/>

και στην πιο θεσμική μορφή της. Μάλιστα, τις πιο πολλές φορές ο κατακερματισμός του κλάδου, λόγω των πολυάριθμων μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, δεν επιτρέπει την καθημερινή και συνεχή επικοινωνία μεταξύ των εργαζομένων. Ο δε θεσμικός συνδικαλισμός εστιάζει απλά στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων των πιο «παλιών» εργαζομένων που τυχαίνει να είναι και οι πιο υψηλόμισθοι. Ειδικά σε επαρχιακές πόλεις και νησιά ο συνδικαλισμός απουσιάζει εντελώς, καθώς οι ντόπιοι εργαζόμενοι που αποτελούν σημαντικό κομμάτι του εργατικού δυναμικού, βρίσκονται συχνά σε πλήρη σύμπλευση με τους εργοδότες τους, λόγω των φιλικών ή συγγενικών σχέσεων που τους συνδέουν. Την ίδια στιγμή τα ειδικά καθεστάτα εργασίας των εργαζομένων δεν επιτρέπουν την εγγραφή τους στα σωματεία, ενώ κι όταν ακόμη αυτή είναι δυνατή οι νέοι εργαζόμενοι δεν επιδιώκουν την περαιτέρω δραστηριοποίησή τους, λόγω της ενδιάμεσης κατάστασης στην οποία βρίσκονται (π.χ. αναμονή μέχρι να βρουν εργασία στο αντικείμενο σπουδών τους). Ακόμα και οι απεργίες που κατά καιρούς κηρύσσονται δεν καταφέρνουν να εκτρέψουν τη ροή της «παραγωγής», μιας και όσοι απεργούν συνήθως έχουν φροντίσει από την προηγούμενη ημέρα να προετοιμάσουν το πόστο τους. Την ίδια στιγμή έχουν υπάρξει πολλές κινητοποιήσεις κυρίως με τη μορφή παραστάσεων διαμαρτυρίας για ατομικές περιπτώσεις (απόλυση ή καταπάτηση δικαιωμάτων), όμως συνήθως ακολουθούν αυστηρά τη νομική οδό, η οποία καταλήγει στην επιθεώρηση εργασίας και την πολλές φορές μερική αποζημίωση. Η εκδικητική και απαιτητική στάση της εργοδοσίας, με την απειλή της απόλυσης, δεν είναι μόνο ένας εκβιασμός, αλλά είναι συγχρόνως και μια αντικειμενική πραγματικότητα, καθώς τα κενά που προκύπτουν στις θέσεις εργασίας μπορούν πολύ εύκολα και άμεσα να καλυφθούν από τον μεγάλο αριθμό ανέργων.

Εργασιακές συνθήκες και αγώνες μεταναστών στην Ελλάδα τη δεκαετία των πολιτικών λιτότητας, 2009-2019

Η μεταναστευτική εργασία στην τουριστική βιομηχανία αλλά και συνολικότερα οι επιπτώσεις της εσωτερικής πολιτικής απαξίωσης της τελευταίας δεκαετίας στο μεταναστευτικό προλεταριάτο και οι αγώνες ενάντια της είναι ένα ακόμα προλεταριακό ζήτημα που μας απασχολεί.

Σε τίποτα δεν μπορεί να συγκριθεί η τελευταία δεκαετία των σκληρών πολιτικών της λιτότητας των μνημονίων με τις δεκαετίες του '90 και του 2000, όταν σχεδόν ένα εκατομμύριο μετανάστες εργάτες γίνονταν δεκτοί με ανοιχτές αγκάλες από το ελληνικό κεφάλαιο και το κράτος του για να υπηρετήσουν τις ανάγκες της καπιταλι-

στικής συσσώρευσης.⁸ Από το 2009 και μετά, που ξεδιπλώθηκε η επίθεση του κεφαλαίου στον άμεσο και στον κοινωνικό μισθό, το μεταναστευτικό προλεταριάτο έπαψε να είναι το βασικό εργαλείο συσσώρευσης και αναδιάρθρωσης των ταξικών σχέσεων. Το ελληνικό καπιταλιστικό κράτος δεν έχει ανάγκη πια τους μετανάστες εργάτες για να προωθήσει την αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας και την αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης. Οι διαιρέσεις εντός της εργατικής τάξης διευρύνθηκαν μια χαρά με την εφαρμογή των βίαιων πολιτικών υποτίμησης. Σε μια χώρα που η ανεργία είχε φτάσει μέχρι και 27% και η ανεργία των νέων ξεπέρασε το 50%,⁹ οι μετανάστες δεν έρχονται πια παρά με την προσδοκία να την εγκαταλείψουν το συντομότερο δυνατό για τους «εργασιακούς παραδείσους» του ευρωπαϊκού Βορρά. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, μέσα σε έναν μόλις χρόνο, στις αρχές περίπου της εφαρμογής των μνημονιακών πολιτικών, μεταξύ 2011-12, οι υπήκοοι χωρών εκτός ΕΕ που ζουν στην Ελλάδα μειώθηκαν κατά 164.959 άτομα, δηλαδή από 817.850 το 2011 περιορίστηκαν σε 650.825 άτομα το 2012, ενώ εκτιμάται ότι το κύμα φυγής συνεχίστηκε και το 2013. Το μεγαλύτερο κύμα φυγής προέρχεται από τους πολίτες αλβανικής καταγωγής. Η φυγή, που αποτυπώνουν τόσο η ΕΛΣΤΑΤ όσο και η Τράπεζα της Ελλάδος, οφείλεται στην κατάρρευση της ελληνικής αγοράς εργασίας και ιδιαίτερα της οικοδομικής δραστηριότητας, ενώ τα διαθέσιμα στοιχεία του ΙΚΑ δείχνουν ότι μέσα στην πενταετία της ύφεσης (2009-2013) χάθηκε το 33% των θέσεων εργασίας που κατείχαν αλλοδαποί.¹⁰

Η πραγματική διάσταση της μαζικής εξόδου των μεταναστών εργατών παρουσιάζεται εάν σκεφτεί κανείς ότι, την ίδια στιγμή που ο αριθμός των μεταναστών εργατών στην Ελλάδα είχε αρχίσει να μειώνεται λόγω των πολιτικών απαξίωσης, η είσοδος προσφύγων από την Ανατολή και η άμεση έξοδός τους προς τη Δυτική Ευρώπη άρχισε να αυξάνεται. Κατά δήλωση του Υπουργού Μεταναστευτικής Πολιτικής, Δημήτρη Βίτσα τον Μάη του 2019 βρίσκονται στην Ελλάδα περίπου 630.000 πρόσφυγες και μετανάστες, τη στιγμή που από το 2015 έχουν εισέλθει 1,5 εκ. πρόσφυγες!¹¹

Μιλώντας για τα μέτρα πειθάρχησης και έντασης της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης βλέπουμε ότι οι επιπτώσεις ήταν ακόμα πιο σκληρές στην περίπτωση του, περιττού πλέον, μεταναστευτικού προλεταριάτου. Το ποσοστό της ανεργίας

---

⁸ Απογραφή 2011: 911.929 άτομα με ξένη υπηκοότητα. Το μεγαλύτερο ποσοστό (52,7%) των αλλοδαπών που διέμεναν το 2011 στην Ελλάδα είχαν Αλβανική υπηκοότητα (57,5% το 2001), το 8,3% Βουλγαρική (4,6% το 2001), το 5,1% Ρουμάνικη (2,9% το 2001) και ακολουθεί με 3,7% η Πακιστανική (1,5% το 2001) και 3% η Γεωργιανή (3% το 2001). Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ.

⁹ Στοιχεία του 2013 από την ΕΛΣΤΑΤ. Στο μεταξύ, η μείωση της ανεργίας που έχει καταγραφεί το 2018 οφείλεται πολύ περισσότερο στη μετανάστευση του νεανικού εργασιακού δυναμικού και στα προγράμματα του ΟΑΕΔ που ανακυκλώνουν τους ανέργους, παρά σε κάποιου είδους οικονομική ανάκαμψη.

¹⁰ ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Ενημέρωση, Νο 222, 2015, σελ. 3.

¹¹ Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Υπουργείου Μεταναστευτικής πολιτικής, οι αιτούντες άσυλο και οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες στην Ελλάδα φτάνουν τις 70.000-75.000. Βλ. *Η Καθημερινή*, 28 Μαρτίου 2019.

των μεταναστών εργατών, που μέχρι το 2008 ήταν σταθερά μικρότερο από των ντόπιων, το 2009 εξαπλασιάστηκε για πρώτη φορά και έκτοτε υπερβαίνει διαρκώς το αντίστοιχο των γηγενών.¹² Όσοι είχαν καταφέρει να κατακτήσουν θέση τεχνίτη στην αγορά εργασίας και γενικότερα όσοι είχαν μεταπηδήσει από την αγροτική παραγωγή σε πιο καλοπληρωμένες θέσεις αναγκάστηκαν να επιστρέψουν πίσω σε ανειδίκευτες. Στους τομείς, μάλιστα, στους οποίους βασιλεύει η μαύρη εργασία και οι συλλογικές συμβάσεις δεν έχουν ισχύ, αυξήθηκε η συμμετοχή τους έναντι των ντόπιων, αποδεχόμενοι όμως (πολύ) χαμηλότερες αμοιβές και άθλιες συνθήκες εργασίας. Χάνοντας τα έτη¹³ οι μετανάστες έχαναν την άδεια διαμονής τους κι επομένως τη νομιμότητά τους κι αυτό φυσικά δυσχέρανε ακόμα περισσότερο τη θέση τους στην αγορά εργασίας. Δημιουργήθηκε ρεύμα εκ νέου μετανάστευσης στη Βόρεια Ευρώπη ή την Αυστραλία και επιστροφής στις χώρες προέλευσης.

Η περίπτωση της Αλβανικής μεταναστευτικής κοινότητας που είναι η παλαιότερη και πολυπληθέστερη στην Ελλάδα αποτυπώνει ανάγλυφα την πίεση που δέχτηκαν οι μετανάστες με την αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων. Οι Αλβανοί απασχολούνταν σε μεγάλο βαθμό στον κατασκευαστικό κλάδο που, όντας ήδη σε κρίση από το 2007, κατέρρευσε από το 2010 και μετά.¹⁴ Πάνω από 100.000 μετανάστες έχασαν από τον Δεκέμβριο του 2010 έως τον Δεκέμβριο του 2011 τις άδειες διαμονής τους για εργασία. Το 18-22% εγκατέλειψε τη χώρα και είναι προφανές ότι πολύ περισσότεροι θα έτρεχαν να φύγουν από την κόλαση των εργασιακών σχέσεων που λέγεται Ελλάδα, αν οι συνθήκες διαβίωσης και οι εργασιακές προοπτικές δεν ήταν χειρότερες στην Αλβανία ή αν δεν ήταν τόσο βαθιά η ένταξή τους εδώ.¹⁵ Για τα παιδιά τους, δεύτερης γενιάς μετανάστες και έλληνες πολίτες πλέον, η Αλβανία είναι λίγο πολύ μια άγνωστη χώρα. Όσοι εγκλωβίστηκαν δου-

---

¹² Όταν το ποσοστό ανεργίας στους Έλληνες ήταν σχεδόν 26% (1^ο τρίμηνο 2013), στους μετανάστες ήταν πάνω από 40%. Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ.

¹³ Η νόμιμη παρουσία στη χώρα εξασφαλίζεται με έναν απαραίτητο αριθμό ενσήμων που ο ίδιος ο μετανάστης πρέπει να συμπληρώσει ή μάλλον πιο ορθώς, να «αγοράσει», αφού αυτός κι όχι ο εργοδότης έχει την ευθύνη τους, και με ιδιαίτερα υψηλά εισοδηματικά κριτήρια, για να μην μιλήσει κανείς για το μεγάλο κόστος της έκδοσης των αδειών (ν. 4052/12 και Μεταναστευτικός Κώδικας ν. 4152/14).

¹⁴ Συγκεκριμένα, ενώ το 2006 ο κλάδος συνέβαλε κατά 8,3% στο ΑΕΠ, το 2016 η συμμετοχή του έφτασε στο 2,2%. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου σημείωσε σωρευτική μείωση -81,9% την περίοδο 2007-2015 (το 2016 σημειώνει για πρώτη φορά, μετά από 9 χρόνια, αύξηση 16,7%). Η συμμετοχή του κλάδου στη συνολική απασχόληση της χώρας ανερχόταν σε 8,1% το 2008 και έκτοτε σημειώνεται συνεχής μείωση του ποσοστού συμμετοχής με το 2016 να φτάνει στο 4,9%. Αν σε αυτή τη μείωση προσθέσουμε και τη μείωση κατά 25% στο ΑΕΠ της χώρας, μπορούμε να εξαγάγουμε το συμπέρασμα ότι οι κατασκευές έχασαν τη δυναμική τους, οδηγώντας στην ανεργία ή την έξοδο από τη χώρα εκατοντάδες χιλιάδες εργαζόμενους από όλες τις βαθμίδες. Σωρευτικά κατά την περίοδο 2008-2015 υπήρξε απώλεια 189,7 χιλ. θέσεων εργασίας και οι 114.700 ήταν μετανάστων. Στοιχεία της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών της ICAP Group.

¹⁵ Η Αλβανία παραμένει η φτωχότερη από τις 37 ευρωπαϊκές χώρες, το κατά κεφαλήν εισόδημα αντιστοιχεί στο 1/8 του κοινοτικού μέσου όρου και η ένταξή της στην ΕΕ δεν αναμένεται σχετικά σύντομα.

λεύουν ανασφάλιστοι (πράγμα που μεταξύ άλλων συμπίεσε ακόμα περισσότερο τα έσοδα των ασφαλιστικών ταμείων) ή αλλάζουν τομέα απασχόλησης. Ένα μεγάλο μέρος από όσους μετανάστες παρέμειναν στη χώρα έγιναν εργάτες στη γεωργία και την αλιεία, όπου το ποσοστό τους έχει υπερδιπλασιαστεί.¹⁶

Εξετάζοντας ειδικότερα την τουριστική βιομηχανία, τα στοιχεία δείχνουν ότι είναι ο κλάδος με τη μεγαλύτερη ανάμειξη μεταναστών και ντόπιων. Το ποσοστό των μεταναστών συνάδερφων και συναδερφισσών στην τουριστική σεζόν έχει διπλασιαστεί, πράγμα που κάνει δυνατή την ώσμωση ανάμεσά τους. Είναι μια ευκαιρία αυτή η, μαζικότερη από ποτέ, παρουσία των μεταναστριών στην τουριστική βιομηχανία δίπλα-δίπλα με το νεαρό κατά κανόνα, ντόπιο, περιπλανώμενο προλεταριάτο η οποία δεν προσφέρεται για παράδειγμα στις βιοτεχνίες φασόν στα Πατήσια και στον Αγ. Νικόλαο, όπου οι Μπαγκλαντεσιανοί προλετάριοι δουλεύουν αποκλεισμένοι σε μεγάλο βαθμό από την υπόλοιπη εργατική τάξη. Ειδικά η τουριστική βιομηχανία δημιουργεί ένα πεδίο για αυτή την αλλαγή παραδείγματος και κλίμακας, για την οποία μιλήσαμε στο πρώτο μέρος της εισήγησής μας, για το σπάσιμο των στεγανών, ένα πεδίο για να δημιουργήσουν οι εργαζόμενοι, οι καταναλωτές, οι εργατικές συλλογικότητες και τα πρωτοβάθμια σωματεία που δραστηριοποιούνται στον χώρο προλεταριακά εγχειρήματα, ξεπερνώντας τους κλαδικούς συντεχνιακούς διαχωρισμούς και τις άλλες τεχνητές διαιρέσεις.

Το ταξικό κίνημα κινήθηκε αντίθετα από μια τέτοια προοπτική τα προηγούμενα χρόνια. Η απάντηση των μεταναστών μέσω ταξικών αγώνων στους χώρους δουλειάς τους, ενάντια στην πολιτική απαξίωσης της εργασιακής δύναμης, του από-τα-πάνω περιορισμού, δηλαδή, των προλεταριακών αναγκών και των κοινωνικών προσδοκιών, δεν μπορούσε παρά να είναι σποραδική και αδύναμη, σε αντιστοιχία με το χαμηλό επίπεδο των αγώνων της ντόπιας εργατικής τάξης που επίσης υπήρξαν αναιμικοί, για τους λόγους που αναλύθηκαν στο πρώτο μέρος της εισήγησής μας. Και την ίδια στιγμή που η ντόπια κατακερματισμένη εργατική τάξη ανέπτυξε ξενοφοβικά αντανακλαστικά, εστιάζοντας στο ότι οι μετανάστες ρίχνουν τους μισθούς, οι συνδικαλιστικοί θεσμοί (ΓΣΕΕ, ΕΚΑ) συνέτασαν μεν φιλομεταναστευτικές και αντιρατσιστικές διακηρύξεις, αλλά στη συντεχνιακή

---

¹⁶ Η κινητικότητα στην απασχόληση των μεταναστών έχει ως εξής: Κυρίαρχοι κλάδοι απασχόλησης πριν το 2008: Άνδρες: Στις κατασκευές ένας στους δύο. Γυναίκες: Σε ιδιωτικά νοικοκυριά και υπηρεσίες υγείας μία στις δύο.

Περίοδος 2008-2017: Μετακίνηση μεταναστών από τους κύριους κλάδους απασχόλησης προς την εστίαση και τη γεωργία/κτηνοτροφία. Η μισθωτή απασχόληση στον αγροτικό τομέα είναι σχεδόν αποκλειστικά απασχόληση μεταναστών. Συγκεκριμένα: Γεωργία/αλιεία/κτηνοτροφία: από 4,8%(2008) σε 13,3% (2017), εστίαση: από 9,7% (2008) σε 21,4% (2017), κατασκευές: από 33,9% (2008) σε 12,8% (2017), ιδιωτικά νοικοκυριά: από 14,3% (2008) σε 9,6% (2017), χονδρικό λιανικό εμπόριο: από 10,4% (2008) σε 14,3% (2017).

Άνδρες: κατασκευές: από 50,5% σε 21,7%, χονδρικό/λιανικό εμπόριο: από 10,6% σε 18,4%, εστίαση: από 5,4% σε 13,4%, γεωργία/αλιεία/κτηνοτροφία από 5,2% σε 17,7%.

Γυναίκες: ιδιωτικά νοικοκυριά: από 41,8% σε 22,3%, χονδρικό/λιανικό εμπόριο: από 10,6% σε 18,4%.

και γραφειοκρατική λογική τους δεν είχε θέση η ανάπτυξη κοινών αγώνων ντόπιων και ξένων προλετάρων για ίσους μισθούς. Δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς το γεγονός ότι τα Δ.Σ. των συνδικάτων, ενάντια στις απαγορεύσεις του νόμου, δέχονταν ως μέλη και τους μη έχοντες έγκυρη άδεια διαμονής μετανάστες εργάτες. Από την άλλη, όμως, δεν ενεργοποίησαν μηχανισμούς ενσωμάτωσης του νεοεισερχόμενου προλεταριάτου. Ως εκ τούτου, η συμμετοχή των μεταναστών στις συλλογικές διαδικασίες, Γ.Σ., κινητοποιήσεις κλπ. δεν ήταν εφικτή από τη στιγμή που και ξένοι με τη γλώσσα ήταν και δεν ένιωθαν ότι γίνονται δεκτοί ως ισότιμα μέλη μέσα στα σωματεία.¹⁷

Όσο απόν ήταν ένα επιθετικό διεκδικητικό προλεταριακό κίνημα ενάντια στη βίαιη υποτίμηση της μεταναστευτικής (και της ντόπιας) εργασιακής δύναμης, τόσο δραστήριο και πρόθυμο υπήρξε ένα κίνημα αλληλεγγύης στις ανάγκες των μεταναστών για ελεύθερη μετακίνηση ενάντια στην κρατική, συνοριακή πολιτική και στους εγκλεισμούς, που υιοθετήθηκαν ως πολιτική διαχείρισης της ανεπιθύμητης πια για το κεφάλαιο μετανάστευσης. Με τη μαζική εισροή των προσφύγων από τις αρχές του 2015, που το μόνο που ήθελαν ήταν να μετακινηθούν όσο το δυνατό γρηγορότερα προς τη Δυτική Ευρώπη, πολλαπλασιάστηκαν οι αγώνες ενάντια στην απέλαση και την κράτηση με απεργίες πείνας, διαδηλώσεις ή εξεγέρσεις κατά των άθλιων συνθηκών στα ασφυκτικά γεμάτα κέντρα κράτησης. Μετά από τη συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας τον Μάρτιο του 2016¹⁸ δίπλα στη φιλανθρωπική πολιτική της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ και όσων την υποστήριζαν αναπτύχθηκε κι ένας ακτιβισμός με στόχο τη

---

¹⁷ Οι ίδιοι οι μετανάστες σε συνεντεύξεις τους αναφέρονται σταθερά στο πρόβλημα της γλώσσας και στο ότι ένιωθαν μειοψηφία κι έτσι είχαν την εντύπωση ότι η εθνικότητά τους θα ήταν εμπόδιο στο να υποστηρίξει το κατά πλειοψηφία ελληνικό σωματείο τα συμφέροντά τους, τα οποία δεν συνέπιπταν άλλωστε με αυτά των ελλήνων συναδέλφων τους, μιας και το μεγαλύτερο πρόβλημα των μεταναστών ήταν ότι δεν είχαν χαρτιά και το συνδικάτο έτσι κι αλλιώς δεν μπορούσε να τους βοηθήσει σε αυτό. Εκτός από αυτά τα εμπόδια υπάρχει η υπόνοια ότι σε μερικά σωματεία είχαν και ρατσιστική αντιμετώπιση. Βλ. σχετικά: Θ. Φούσκας, «Κοινότητες» μεταναστών και εργασιακή αντιπροσώπευση: Οι επιπτώσεις της εργασίας και της απασχόλησης των μεταναστών στη συμμετοχή τους σε πέντε εργασιακούς συλλόγους μεταναστών στην Αθήνα, 2012. Για το χαμηλό ποσοστό συμμετοχής των μεταναστών και των μεταναστριών στα συνδικάτα ευθύνονται βέβαια και άλλοι παράγοντες με βασικότερο ότι δουλεύουν κυρίως ως ελαστικοί, μαύροι και περιπλανώμενοι σε χαμηλού κύρους εργασίες με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν ελάχιστο ενδιαφέρον για τη διεκδίκηση και προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων τους. Εκτός αυτού, συνήθως αποσκοπούν σε μια εργαλειακή χρήση του σωματείου για να επιλύσουν τα ατομικά τους προβλήματα, χρήση την οποία δεν υπηρετούσε το σωματείο τις περισσότερες φορές, οπότε αντιλαμβάνονταν τη συμμετοχή τους σε αυτό ως μια άχρηστη διαδικασία, με αποτέλεσμα να καταλήγουν στην υιοθέτηση ατομικιστικών στρατηγικών επιβίωσης που είναι συνακόλουθη με την ανασφάλεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό που βιώνουν.

¹⁸ Βασικός όρος της συμφωνίας είναι να παραμείνουν οριστικά κλειστά για τους/τις μετανάστ(ρι)ες τα σύνορα της Ελλάδας με την υπόλοιπη Ευρώπη (από τις 18 Μαρτίου 2016). Στην πράξη καταργεί το δικαίωμα του ασύλου και αναιρεί την ιδιότητα του πρόσφυγα για τους μετανάστες που προέρχονται από εμπόλεμες ζώνες σε Ασία και Αφρική με το να τους κατατάσσει στην κατηγορία των παράνομων μεταναστών.

στέγαση των μεταναστών, προχωρώντας σε καταλήψεις κτιρίων στο κέντρο της Αθήνας.¹⁹

Θα μπορούσε κανείς εδώ να διακρίνει μια δυνατότητα κοινών αγώνων των ντόπιων εργατών (εννοούμε εδώ και τους εγκατεστημένους στη χώρα παλιούς μετανάστες) με τους πρόσφυγες. Δυστυχώς αυτή η δυνατότητα δεν είναι πραγματοποιήσιμη για πολλούς και διάφορους λόγους. Είτε γιατί κάποιοι αλληλέγγυοι καταλήψεις δεν βλέπουν στον πρόσφυγα παρά ένα θύμα που χρήζει υποστήριξης, είτε γιατί άλλοι από αυτούς, έχοντας ουσιαστικούς πολιτικούς δεσμούς με τον ΣΥΡΙΖΑ (που όντας κυβέρνηση βολευόταν μια χαρά με το να μετακυλίζει μέρος της αναπαραγωγής των προσφύγων στους ίδιους και στο φιλομεταναστευτικό κίνημα), χειρίζονταν τους πρόσφυγες έτσι ώστε να γίνονται οι παθητικοί αποδέκτες της κυβερνητικής ελεημοσύνης, είτε γιατί οι πρόσφυγες θεωρούν την παρουσία τους εντός των συνόρων προσωρινή, είτε, τέλος, γιατί ζουν εντελώς εξαρτημένοι από τις παροχές και τα επιδόματα της ΕΕ. Ως εκ τούτου η ένταξή τους στην αγορά εργασίας (και στην κοινωνία γενικότερα) είναι ανύπαρκτη – οριακά ένα 3% απασχολείται κάπου – και εν πολλοίς αποτελούν ένα σώμα εντελώς διαχωρισμένο από τη ντόπια εργατική τάξη. Με δεδομένο μάλιστα ότι οι παροχές άρχισαν να κόβονται, ξεκινώντας από όσους πήραν άσυλο πριν τα μισά του 2016, η μόνη διέξοδος βιοπορισμού για τους χιλιάδες πρόσφυγες είναι η μαζικότερη από όση ήδη γίνεται στρατολόγησή τους στα μαφιόζικα κυκλώματα και μόνη τους προοπτική η λουμπανοποίησή τους.²⁰

Συνεχίζοντας να μιλάμε για μετανάστευση και για να αποκτήσουμε μια εικόνα για το πόσο μεθοδικά δουλεύουν οι καπιταλιστές για την κινητικότητα της εργασιακής δύναμης, ώστε να εξασφαλίζεται η διαθεσιμότητά της στην υπηρεσία των αναγκών της συσσώρευσης, ας δούμε πόσοι και ποιοι από την τάξη μας πήραν τον δρόμο της μετανάστευσης από την Ελλάδα προς τις χώρες της Δύσης και τι συνθήκες βρίσκουν εκεί που πηγαίνουν.

Το ευρωπαϊκό περιπλανώμενο προλεταριάτο τα χρόνια της «κρίσης χρέους»

Κατ' αρχάς πρέπει να σημειώσουμε ότι παρότι έως τώρα εστίασαμε στην περίοδο 2010-2018, περίοδο κατά την οποία εξαπολύθηκε η συντονισμένη επίθεση στον άμεσο κι έμμεσο μισθό μας και επιδιώχθηκε η εμβάθυνση και η επιτάχυνση

---

¹⁹ Περίπου 20 μόνο στην περιοχή των Εξαρχείων μέχρι τις 4 εκκενώσεις που έγιναν από τον ΣΥΡΙΖΑ και την ακολουθία εκκενώσεων από τη Ν.Δ στο διάστημα Αυγούστου- Νοεμβρίου 2019.

²⁰ Για τη μεταβολή στη διαχείριση, μετά τον Ιούλιο του 2019 –οπότε και αναδείχθηκε στην εξουσία η δεξιά του κεφαλαίου– του μεταναστευτικού προλεταριάτου που αναγκάζεται να χρησιμοποιήσει την Ελλάδα ως πύλη για τον ευρωπαϊκό «παράδεισο» και παραμένει εγκλωβισμένο εδώ παρά τη θέλησή του, βλ. την προσούρα μας *Όταν ακούς για «ανάπτυξη», «ανάπλαση» και «καθαριότητα», ετοιμάσου για μια νέα επίθεση ενάντια στο προλεταριάτο*, Οκτώβριος 2019· <https://synelefsi-syntagmatos.espivblogs.net/2019/10/10/otan-akoys-gia-anaptyxi-anaplasti-kai-kathariotita-etoimasoy-gia-mia-nea-epithesi-enantia-sto-proletariato/>

της αναδιάρθρωσης του καπιταλιστικού μοντέλου συσσώρευσης στην ευρωπαϊκή «περιφέρεια», η ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση δεν συμπίπτει χρονικά με την πρόσφατη εκδήλωση της λεγόμενης «κρίσης δημοσίου χρέους».

Αν κοιτάξουμε την ίδια τη συγκρότηση της ΕΕ εξάλλου, θα διαπιστώσουμε ότι οι κυρίαρχες φράξιες των επιμέρους εθνικών κεφαλαίων διαχρονικά κινούνται προς την κατεύθυνση της διευκόλυνσης των διεθνών ροών κεφαλαίου και εργασιακής δύναμης, αρχικά εντός αυτού του υπερεθνικού μορφώματος. Αυτό άλλωστε επιβεβαιώνουν και οι καταστατικές ή άλλες συνθήκες της ΕΕ (Συνθήκη της Ρώμης, Συνθήκη του Μάαστριχτ, Συνθήκη Σένγκεν κλπ), καθώς και το συνεκτικό θεσμικό πλαίσιο, που σταδιακά συγκροτήθηκε για την προώθηση της κινητικότητας ειδικά του νεανικού προλεταριάτου. Άξια αναφοράς ως προς αυτό είναι τα προγράμματα ERASMUS, Leonardo, Marie Curie, το portal ευρέσεως εργασίας EURES, η «Διακήρυξη της Μπολόνια» κλπ. Αυτά είναι που έκαναν πράξη το δόγμα «ενιαία αγορά/ελευθερία μετακίνησης».

Τρία είναι τα κύρια ενδομεταναστευτικά ρεύματα που παρατηρούνται στην ΕΕ:

α) από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης προς αυτές της Δυτικής: αποτελεί μια μακράς διάρκειας τάση, ιδιαίτερα μεγάλη ως προς το μέγεθός της, που κυρίως εντάθηκε μετά την επέκταση της ΕΕ το 2004 προς τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, όπου υπήρχε μια πλούσια δεξαμενή πλεονάζοντος ειδικευμένου υπερπληθυσμού, εν πολλοίς ανεκμετάλλευτη έως τότε, εξαιτίας του Ψυχρού Πολέμου μέχρι και την κατάρρευση του κρατικοκαπιταλιστικού μπλοκ, στις αρχές της δεκαετίας του 1990

β) από τις χώρες της νότιας Ευρώπης προς τη Δυτική (με ιδιαίτερη ένταση μετά το 2010 και την «κρίση δημοσίου χρέους»)

γ) από αγροτικές επαρχίες προς τα αστικά κέντρα: αφορά χώρες στις οποίες η διαδικασία πρωταρχικής συσσώρευσης είχε καθυστερήσει, όπως συμβαίνει σε μια σειρά Βαλκανικές χώρες (π.χ. στη Σερβία).

Από το 2010 και μετά οι ροές από τη νότια Ευρώπη προς τον Βορρά, όπως προείπαμε, αυξάνονται γοργά. Υπολείπονται, βέβαια, σε όγκο σε σχέση με τα παλιότερα, οργανωμένα μέσω διακρατικών συμφωνιών, κύματα μετανάστευσης ανειδίκευτων προλεταρίων από τον αγροτικό νότο στις βιομηχανικές μονάδες του Βορρά, κατά την περίοδο 1960-1970.

Κύριες «χώρες αποστολής» μεταναστών είναι οι χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία), δηλαδή οι χώρες στις οποίες το μοντέλο συσσώρευσης μπορεί να χαρακτηριστεί ως εκτατικό και οι οποίες ήταν πιο εκτεθειμένες στις διεθνείς πιστωτικές ροές χρήματος. Στο μοντέλο αυτό, το σταθερό κεφάλαιο ως ποσοστό του συνολικού, άρα και η παραγωγικότητα της υπό εκμετάλλευση εργασίας, βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα (βλ. διαδικασία αξιοποίησης εντάσεως εργασίας και όχι εντάσεως κεφαλαίου). Είναι οι χώρες αυτές, λοιπόν, που κατά την περίοδο 1980-2000 είχαν μετατραπεί σε χώρες υποδοχής και εκμετάλλευσης της εργασίας μεταναστών, που επανατροφοδοτούν με εργάτες το καπιταλιστικό «κέντρο».

Όσον αφορά στην Ελλάδα: καταρχάς η Ελλάδα, ως γεωγραφικό σύνορο της ΕΕ, αποτελεί βασική πύλη εισόδου μεταναστών/προσφύγων. Και εάν παλιότερα, ένα σημαντικό κομμάτι του πολυεθνικού προλεταριάτου μπορούσε να ενταχθεί σε κλάδους του εγχώριου παραγωγικού μοντέλου, π.χ. μεταποίηση, οικοδομή, αγροτικές ασχολίες κλπ., η μακροχρόνια εφαρμογή πολιτικών εσωτερικής υποτίμησης μετέβαλε προς το χειρότερο τις δυνατότητες αυτές, με αποτέλεσμα πολλοί μετανάστες που ήδη ζούσαν στην Ελλάδα ή φτάνουν σε αυτή να μην αντιλαμβάνονται πλέον την παραμονή τους στην Ελλάδα ως μόνιμη αλλά ως προσωρινή. Ταυτόχρονα, η κατάσταση επηρέασε και τους ντόπιους. Σύμφωνα με δεδομένα που δημοσιοποίησε σε έκθεσή της η ΤτΕ, οι Έλληνες μετανάστες ηλικίας 15-64 ετών ξεπέρασαν σωρευτικά τις 427.000 το διάστημα 2008-2013, ενώ η διαδικασία εξόδου προς αναζήτηση εργασίας σε χώρες του εξωτερικού φαίνεται να είναι ακόμη σε εξέλιξη.

Μπορεί το υπό εξέλιξη φαινόμενο να υπολείπεται σημαντικά σε έκταση, σε σχέση με τα δύο προηγούμενα κύματα, των αρχών του 20ου αιώνα και του '60, παρόλα αυτά, σύμφωνα με την ίδια έκθεση, η Ελλάδα κατέχει την τέταρτη θέση στην ΕΕ, όσον αφορά τη μαζικότητα της μεταναστευτικής εκροής και την αναλογία της στο εργατικό δυναμικό της χώρας (2%), και την τρίτη θέση όσον αφορά το ποσοστό των νέων σε ηλικία εξερχόμενων μεταναστών (οι μετανάστες ηλικίας 25-39 ετών ξεπερνούν το 50% στο σύνολο των εξερχομένων).

Σημαντικό μέρος των Ελλήνων μεταναστών ήταν ήδη άνεργοι (βλ. 40%, εκ των οποίων το 70% δήλωνε μακροχρόνια άνεργο), με πανεπιστημιακή μόρφωση (βλ. 40% των ανέργων, ποσοστό που εκτοξευόταν στο 70% για τους άνεργους πτυχιούχους ηλικίας 25-44 ετών).

Αν και τα διαθέσιμα στοιχεία για τις ακριβείς δεξιότητες και προσόντα των μεταναστών είναι περιορισμένα, φαίνεται ότι το ποσοστό όσων διέθεταν μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών ή και διδακτορικό ήταν υψηλό: εξαιτίας της γενικότερης/μακροπρόθεσμης μεταπολιτευτικής στρατηγικής (ποσοτικής και ποιοτικής) επέκτασης του εγχώριου κοινωνικού κεφαλαίου, το ποσοστό των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στον λεγόμενο ενεργό πληθυσμό συνέχισε να αυξάνεται, ακόμη και τα χρόνια της εφαρμογής των πολιτικών εσωτερικής υποτίμησης 2010-2014 (από 25% σε 28%), συγκλίνοντας κι άλλο με τον μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ (34%). Έτσι, η ταυτόχρονη μακρόσυρτη πορεία απαξίωσης μη επαρκώς παραγωγικού κεφαλαίου και αποεπένδυσης, ειδικά όσον αφορά θέσεις εντάσεως κεφαλαίου, επέτεινε την αναντιστοιχία μεταξύ «προσφοράς» και «ζήτησης». Δηλαδή επέτεινε την αδυναμία του εγχώριου παραγωγικού μοντέλου συσσώρευσης να απορροφήσει τους αποφοίτους αυτούς, και κυρίως εκείνους που προέρχονταν είτε από τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές επιστήμες, είτε από τις θετικές και πολυτεχνικές σχολές. Αντίθετα, κι αυτό συνέβαινε ολοένα και ευρύτερα όσο η δημοσιονομική πειθάρχηση του ντόπιου προλεταριάτου εντεινόταν, οι προσφερόμενες θέσεις εργασίας αντιστοιχούσαν σε κακοπληρωμένες κωλοδουλειές, κυρίως στον τριτογενή τομέα (τουρισμό, εστίαση, εμπόριο). Ως εκ τούτου, πολλοί (δηλωμένοι, υποδηλωμένοι ή αδήλωτοι) μισθωτοί στον τομέα των υπηρεσιών (και όχι μόνο) βρέθηκαν να εργάζονται σε θέσεις εργασίας κατώτερες των

τυπικών προσόντων τους, εννοείται με πολύ χαμηλούς μισθούς, γεγονός που ενέτεινε τις τάσεις φυγής τους, όσο οι άθλιες συνθήκες στην αγορά εργασίας παγιώνονταν.

Όσον αφορά τις «χώρες υποδοχής» τώρα, σε αυτές ξεχωρίζει η Γερμανία, η οποία αποτελεί τον κύριο προορισμό, ενώ ταυτόχρονα είναι σε θέση να πετύχει την ομαλή ενσωμάτωση της εισαγόμενης εργασιακής δύναμης. Πράγματι, παρόλη τη μεγάλη εισροή μεταναστών εργατών στη Γερμανία, παρατηρείται μείωση του συνολικού ποσοστού ανεργίας, ενώ η υψηλή ζήτηση για ειδικευμένο προσωπικό (ακόμη) δεν μπορεί να καλυφθεί πλήρως. Μεταξύ των «χωρών υποδοχής» ξεχωρίζει, επίσης, και η Αγγλία, για την κατάσταση στην οποία θα μας μιλήσουν οι σύντροφοι στη συνέχεια: σε αυτές τις δύο χώρες κατευθύνεται το 33% και το 20% του συνόλου των ευρωπαϊών μεταναστών, αντίστοιχα.

Μιας που έγινε αναφορά στις παλιότερες μεταναστευτικές ροές από Νότο-σε-Βορρά (βλ. περίοδος 1960-1970) αξίζει να εξεταστεί πώς διαφοροποιούνται ποιοτικά από τις σύγχρονες ενδο-ευρωπαϊκές ροές:

Οι σημερινοί μετανάστες είναι σαφώς πιο νέοι. Επίσης, αντίθετα από ό,τι συνέβαινε την περίοδο 1960-70, όταν οι μετανάστες ήταν ανειδίκευτοι εργάτες, προερχόμενοι από αγροτικές περιοχές, στις μέρες μας είναι και πιο μορφωμένοι, αν και δεν θα εργαστούν όλοι ως τέτοιοι στις «χώρες υποδοχής» (βλ. δυαδική αγορά εργασίας κλπ). Τέλος, εν αντιθέσει με την κρατικά οργανωμένη μετανάστευση της περιόδου 1960-1970, οι σημερινοί μετανάστες ακολουθούν ατομικοποιημένες στρατηγικές επιβίωσης, που ενίοτε συνδέονται με αναζήτηση καλύτερων συνθηκών καριέρας (και όχι απλού βιοπορισμού).

Όσον αφορά, τώρα, την Αγγλία, τι αλήθεια συμβαίνει με το διεθνές προλεταριάτο που έχει καταφύγει εκεί; Τι συμβαίνει στους χώρους εργασίας όπου αυτό εργάζεται; Δίνουμε τον λόγο στους **Angry Workers of the World**.

